

I. Фундаментальні проблеми доктрини кримінального права в працях Володимира Сташиса крізь призму сучасних інтерпретацій

Юрій Баулін

доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України,
заслужений діяч науки і техніки України,
професор кафедри кримінального права
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого,
голова робочої групи з питань розвитку кримінального права
Комісії з питань правової реформи при Президентові України
(Харків, Україна)
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8764-3567>
ccu_baulin@ukr.net

УДК 343.97

ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ У КРИМІНАЛЬНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ: ПОГЛЯДИ ПРОФЕСОРА ВОЛОДИМИРА СТАШИСА І СУЧАСНІ ПІДХОДИ

Анотація. Визначення у кримінальному законі поняття кримінального правопорушення має важливе соціально-політичне, морально-етичне, практичне та наукове значення. Це питання особливо актуалізується під час реформування кримінального законодавства України. Тому дослідження наукового доробку з цього питання видатного криміналіста професора В. Сташиса має важливе значення для його сучасного вирішення.

Метою пропонованої статті є аналіз поглядів професора В. Сташиса на проблему ознак злочину (кримінального правопорушення), які повинні бути визначені в майбутньому Кримінальному кодексі (КК), порівняно із сучасними підходами, що існують у вітчизняній науці кримінального права.

Проаналізовано два принципово різних підходи до визначення переліку ознак кримінального правопорушення, які потребують закріплення у новому КК України. Обґрунтовується позиція членів робочої групи з питань розвитку кримінального права Комісії з питань правової реформи, яка в розробленому нею проєкті нового КК України визначила кримінальне правопорушення як протиправне діяння, що відповідає ознакам складу злочину чи провини, передбаченого КК.

Ключові слова: Володимир Сташис; поняття злочину (кримінального правопорушення); ознаки злочину (кримінального правопорушення); проєкт КК України.

Професор Володимир Сташис був співавтором проєкту Кримінального кодексу (далі – КК) УРСР 1960 р.¹, а також членом Робочої групи Кабінету

¹ Кримінальний кодекс Української РСР від 28.12.1960. Відомості Верховної Ради. 1961. № 2. Ст. 14.

Міністрів України з підготовки проекту чинного КК України². У кабінеті першого проректора Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого В. Сташиса члени робочої групи, зокрема, професори М. Бажанов, В. Борисов, М. Панов, В. Тацій і автор цих рядків при підготовці первісного варіанта проекту чинного КК неодноразово обговорювали принципові питання майбутнього КК і визначення в ньому поняття злочину. Відомо, що формулювання ознак цього поняття в кримінальному законодавстві України має важливе соціально-політичне, юридичне, практичне, наукове і морально-психологічне значення.

Визначаючи ознаки поняття злочину для закріплення їх у КК незалежної України, В. Сташис разом з професором М. Бажановим у 1993 р. звернувся передусім до чинного на той час КК 1960 р., що діяв з певними змінами та доповненнями до 1 вересня 2001 р. Частина 1 ст. 7 цього кодексу містила таке положення: ‘Злочином визнається передбачене кримінальним законом суспільно небезпечне діяння (дія або бездіяльність), що посягає на суспільний лад України, його політичну і економічну системи, власність, особу, політичні, трудові, майнові та інші права і свободи громадян, а так само інше передбачене кримінальним законом суспільно небезпечне діяння, яке посягає на правопорядок’³. Автори відмічали, що таке визначення злочину включає в себе три ознаки, а саме вказівку на: 1) суспільну небезпечність діяння, 2) об’єкти, на які посягає це діяння, і 3) на його протиправність, тобто передбаченість діяння кримінальним законом⁴.

Аналізуючи історичний розвиток формулювання цього поняття у КК 1960 р., автори зауважують, що при визначенні поняття злочину в законодавстві України ці ознаки посідали різне місце, мали різну вагу. Так, у Керівних засадах з кримінального права РРФСР 1919 р., що набули чинності у 1920 р. за рішенням Уряду України і на її території, злочин визначався як порушення порядку суспільних відносин, що охороняються кримінальним правом, тобто дія чи бездіяльність, небезпечна для даної системи суспільних відносин (статті 5, 6). Таким чином, у цьому визначенні була відображена лише ознака суспільної небезпечності діяння. КК УРСР 1922 р. у ст. 6 передбачав, що ‘злочином визнається будь-яка суспільно небезпечна дія або бездіяльність, що загрожує засадам радянського ладу і правопорядку, встановленому робітничо-селянською владою на перехідний до комуністичного ладу період часу’⁵. У цьому визначенні, крім суспільної небезпечності, вже з’являється вказівка і на засади радянського ладу і правопорядок, тобто об’єкти, на які посягає злочин. Це визначення забарвлене класовим підходом, ідеологізоване і міфологі-

² Проект Кримінального кодексу України від 12.05.1998 № 1029 <https://w2.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=1029&skl=4> (дата звернення 27.11.2025).

³ Кримінальний кодекс Української РСР від 28.12.1960 (н 1).

⁴ В. Сташис, М. Бажанов, ‘Шляхи оновлення кримінального законодавства України’ [1993] 1 Вісник Національної академії правових наук України 117.

⁵ Уголовный кодекс УССР, утвержденный ВУЦИК 23 августа 1922 г. Юридическое издательство Наркомюста УССР, 1924.

зоване вказівкою на перехідний до комуністичного ладу період часу. Кодекс закріплював також можливість аналогії (ст. 10), прямо відкидаючи тим самим ознаку протиправності діяння. Такі ж положення містили відповідно і статті 4 і 7 КК УРСР 1927 р.⁶ Зазначене визначення злочину було замінене лише у КК 1960 р., у ст. 7 якого, зберігаючи ознаку суспільної небезпечності діяння, законодавець ввів, нарешті, й ознаку його протиправності (злочин – лише те діяння, яке передбачене кримінальним законом), виключивши тим самим аналогію як засіб заповнення прогалів у КК. У той же час і ст. 7 КК 1960 р. не була вільна від ідеологізації поняття злочину. Визнавши, що злочин – це діяння, ‘що посягає на радянський суспільний і державний лад, соціалістичну систему господарства, соціалістичну власність, а так само діяння, яке посягає на соціалістичний правопорядок’, законодавець зберіг класовий підхід до цього поняття, надавши йому ідеологізованого характеру. Автори підкреслюють, що надалі цей ідеологізований момент у визначенні злочину був знятий: до ст. 7 КК були внесені зміни і замість наведених слів вказано, що злочин – це діяння, ‘яке посягає на суспільний лад України, його політичну і економічну системи, власність <...> а так само інше суспільно небезпечне діяння, яке посягає на правопорядок’⁷.

У зв’язку з підготовкою нового КК (нині чинного КК України 2001 р.) В. Сташис спільно з М. Бажановим дослідили питання щодо ознак поняття злочину, які необхідно передбачити в КК. При цьому вони звернули увагу на пропозиції щодо відмови від вказівки в цьому понятті на ознаку суспільної небезпечності діяння і збереження лише ознаки його протиправності. На користь такого рішення наводилися два аргументи, які проаналізували автори: 1) ознака суспільної небезпечності діяння – це підстава для його криміналізації: законодавець криміналізує діяння за мірою його суспільної небезпечності, і якщо він установив за нього кримінальну відповідальність, то цього вже досить для визнання його злочином, тоді для чого ж ще включати вказівку на суспільну небезпечність у текст закону? Вказівка, так би мовити, імпліцитно міститься в ньому; і 2) вказівка у понятті злочину на його суспільну небезпечність – це вираз ідеологізованого, класового підходу до цього явища. З такими судженнями В. Сташис і М. Бажанов не погодилися. Автори вважали, що суспільна небезпечність діяння як ознака злочину відображає соціальну сутність, соціальний статус цього реального явища суспільного життя. Адже злочин – це не тільки юридичне, а й соціальне явище, що має іманентні йому властивості. Тому для повнішого відображення цього поняття у законі ця соціальна властивість не може бути упущена. Далі, вказівка у КК на те, що злочин – це лише суспільно небезпечне діяння, ставить межу і законодавцю, який відповідно до цього може криміналізувати, тобто включити до Особливої частини КК відповідальність лише за те

⁶ Кримінальний кодекс УРСР, затв. 8.06.1927 р. З.У.УРСР. 1927. № 26–27. Ст. 131.

⁷ Сташис, Бажанов (н 4) 118.

діяння, яке є суспільно небезпечним, тобто здатним заподіяти суттєву шкоду або поставити встановлений правопорядок під загрозу спричинення такої шкоди. Визначення у законі в правовій державі повинні бути обов'язковими не лише для правозастосувача і громадян, а й для самого законодавця⁸.

Обговорюючи далі визначення у КК ознак злочину, В. Сташис і М. Бажанов зауважили, що до його поняття слід обов'язково ввести також ознаки протиправності, винності й караності (загрозу застосування покарання). Вони виходили з того, що це вже доведено в науці. Таким шляхом пішли Основи кримінального законодавства Союзу РСР і республік 1991 р., які хоча і не стали законом, але не втратили значення як можливого джерела майбутньої кодифікації. Зокрема, у ст. 8 зазначених Основ злочином визнавалося вчинене винне суспільно небезпечне діяння (дія або бездіяльність), заборонене кримінальним законом під загрозою покарання. Це визначення охоплює суттєві ознаки такого соціального явища, як злочин. Якщо не звертати уваги на ознаки суспільної небезпечності діяння та його винності, упорядники Основ, по суті, репродукували ст. 1 Кримінального уложення 1903 р., відповідно до якої 'злочинним визнається діяння, заборонене під час його вчинення законом під страхом покарання'⁹. Певно, що звернення до законодавчих джерел давнього минулого може мати суттєве значення й для наступної кодифікації кримінального права України¹⁰.

Отже, В. Сташис і М. Бажанов виходили з того, що в майбутньому КК України поняття злочину повинно визначатися такими ознаками, як: 1) суспільна небезпечність діяння, 2) його протиправність, тобто передбаченість діяння кримінальним законом, 3) винність особи у вчиненні такого діяння та 4) його караність.

Відомо, що в первісній редакції ч. 1 ст. 11 КК України 2001 р. станом на 1 вересня 2001 р. визначалося, що 'злочином є передбачене цим Кодексом суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом злочину'¹¹. У наведеному понятті злочину були враховані пропозиції В. Сташиса та інших членів робочої групи щодо закріплення в новому КК таких ознак злочину, як суспільна небезпечність діяння (дії чи бездіяльності), його протиправність (передбаченість КК) і винність. Вказівка на суб'єкта злочину з'явилася при підготовці проекту КК до другого читання в Комітеті Верховної Ради України з питань правоохоронної діяльності.

Відомо, що Законом України "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих ка-

⁸ Сташис, Бажанов (н 4) 119.

⁹ Уголовное уложение. 22 марта 1903 г. <https://pravo.by/upload/pdf/krim-pravo/ugolovnoe_ulozenie_1903_goda.pdf> (дата звернення 27.11.2025).

¹⁰ Сташис, Бажанов (н 4) 120.

¹¹ Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/ed20010405#Text>> (дата звернення 27.11.2025).

Юрій Баулін

тегорій кримінальних правопорушень”¹² від 22.11.2018 у чинному КК було запроваджено поняття кримінального правопорушення, видами якого є злочин і кримінальний проступок. У зв’язку з цим ст. 11 КК натеper має назву “Поняття кримінального правопорушення”, а її частина перша визначає: “Кримінальним правопорушенням є передбачене цим Кодексом суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб’єктом кримінального правопорушення”¹³. Вочевидь, що термін “злочин” замінено на термін “кримінальне правопорушення”, а решта положень залишилися без змін.

Указом Президента України від 7 серпня 2019 р. створено Комісію з питань правової реформи, у межах якої утворена Робоча група з питань розвитку кримінального права (далі – Робоча група), до складу якої входять десять докторів юридичних наук, професорів, що представляють відомі наукові школи кримінального права Києва, Львова, Одеси та Харкова, а також суддя Верховного Суду. Перед Комісією поставлено завдання сприяти подальшому розвитку правової системи України на основі конституційних принципів верховенства права, пріоритетності прав і свобод людини й громадянина з урахуванням міжнародних зобов’язань України. Комісія відповідно до покладеного на неї завдання, зокрема, готує та узагальнює пропозиції щодо змін до законодавства про кримінальну відповідальність¹⁴.

Робоча група, обговорюючи питання подальшого розвитку кримінального законодавства України, дійшла висновку, що чинний КК не може бути реформований шляхом підготовки нової його редакції або внесення точкових чи блокових змін до нього. Існує необхідність оновлення в цілому кримінального законодавства України й таке оновлення можливе лише шляхом підготовки проекту нового КК України на принципово інших концептуальних засадах з урахуванням сучасних викликів та потреб демократичного суспільства¹⁵.

Після узгодження ключових положень майбутнього проекту КК члени Робочої групи підготували Концепцію реформування кримінального законодавства України, яку обговорили протягом вересня-жовтня 2019 р., затвердили її восени 2019 р. на Львівському форумі кримінальної юстиції і в жовтні того ж року презентували народним депутатам – членам Комітету Верховної Ради України з питань правоохоронної діяльності та Консультативній місії Європейського Союзу в Україні, яка здійснює технічну підтримку діяльності Робочої групи, а також широкому юридичному загалу на

¹² Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень: Закон України від 22 листопада 2018 р. № 2617-VIII <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2617-19#Text>> (дата звернення 27.11.2025).

¹³ Кримінальний кодекс України (н 11).

¹⁴ Питання Комісії з питань правової реформи: Указ Президента України № 584/2019 від 7 серпня 2019 р. <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/584/2019#Text>> (дата звернення 27.11.2025).

¹⁵ Ю Баулін, М Хавронюк (ред.), *Проект нового Кримінального кодексу України: передумови розробки, концептуальні засади, основні положення* (ВАІТЕ 2024) 98.

міжнародній науково-практичній конференції “Концептуальні засади нової редакції Кримінального кодексу України” (м. Харків, жовтень 2019 р.).

При презентації Концепції, а потім і в наступних варіантах проекту КК Робоча група визначила кримінальне правопорушенням як ‘протиправне діяння, що відповідає складу злочину чи проступку, передбаченого цим Кодексом’¹⁶.

Такий підхід набув як підтримку спеціалістів, зокрема П. Фріса і В. Шаблістого¹⁷, так і несприйняття з боку тих, хто вважає, що поняття кримінального правопорушення обов’язково повинно включати ознаку суспільної небезпечності діяння як фундаментальної характеристики такого явища об’єктивної дійсності, як кримінальне правопорушення.

Так, М. Панов і С. Харитонов, обговорюючи підхід, згідно з яким пропонується в тексті нового КК сформулювати поняття кримінального правопорушення без включення до його змісту ознаки суспільної небезпечності діяння, дійшли висновку, що суспільна небезпечність діяння як ознака поняття “кримінальне правопорушення” відображає суттєві соціальні властивості кримінального правопорушення – його істотну шкідливість і небезпечність для охоронюваних кримінальним законом суспільних відносин, є основою (підставою) юридичних властивостей цього правопорушення і визначення його конститутивних ознак: кримінальної протиправності й караності діяння. Отже, суспільна небезпечність діяння є сутнісною, іманентною та фундаментальною ознакою кримінального правопорушення (кримінального проступку і злочину), має велике значення для визначення поняття “кримінальне правопорушення”. Тому в законодавчому визначенні поняття “кримінальне правопорушення”, що має базуватися на відповідних теоретичних засадах, розроблених наукою кримінального права та формальною логікою, до змісту цього поняття має бути обов’язково включена поряд з ознаками “діяння кримінально-протиправне”, “винне”, “каране” ознака “суспільна небезпечність діяння”. Підстав, які обумовили б необхідність виключення цієї ознаки із поняття “кримінальне правопорушення”, немає¹⁸.

В. Киричко також вважає, що категорія “суспільна небезпечність” потребує особливої уваги розробників нового кримінального законодавства України, тому що вона є системотвірною категорією. Таке значення вона мала як у кримінальних кодексах УРСР 1922, 1927 і 1960 рр., так і в КК Украї-

¹⁶ Текст проекту нового Кримінального кодексу України <<https://newcriminalcode.org.ua/criminal-code>> (дата звернення 27.11.2025).

¹⁷ П. Фріс, ‘Соціальна обумовленість необхідності створення нового Кримінального кодексу України’, *Концептуальні засади нової редакції Кримінального кодексу України: матеріали міжнар. наук. конф., м. Харків, 17–19 жовт. 2019 р.* (В Тацій (голов. ред.) Право 2019) 56; В Шаблістий, ‘Нова редакція КК України і рудименти радянської правової спадщини’, *Концептуальні засади нової редакції Кримінального кодексу України: матеріали міжнар. наук. конф., м. Харків, 17–19 жовт. 2019 р.* (В Тацій (голов. ред.) Право 2019) 98.

¹⁸ М. Панов, С. Харитонов, ‘Суспільна небезпечність діяння в системі ознак поняття “кримінальне правопорушення” [2019] 10 *Юридична Україна* 15–16.

Юрій Баулін

ни 2001 р. Це означає, що її необхідність визнавало вже не одне покоління спеціалістів з кримінального права, а її практична придатність перевірена протягом тривалого часу. Пропозиції про виключення цієї категорії з КК, що останнім часом знову з'явилися в наукових публікаціях, виглядають легковажними, оскільки аргументи в основному стосуються термінології, а не функціонального значення категорії “суспільна небезпечність” у системі КК, яке було й залишається дуже важливим. Виходячи з цього, розробникам необхідно критично сприймати зазначені пропозиції й виходити в прийнятті рішення виключно з того, що категорія “суспільна небезпечність” має важливе функціональне значення в системі КК і повинна бути збережена в ній. Окрім того, саме наявність у системі КК цієї категорії у разі належного її розроблення та відображення в КК здатна надати всій системі переваги над зарубіжними кримінально правовими системами¹⁹.

Члени Робочої групи, відмовляючись від закріплення у проєкті КК ознаки суспільної небезпечності діяння при визначенні поняття кримінального правопорушення, крім іншого, врахували й результати дослідження Д. Азарова, який у вересні – грудні 2018 р. провів експеримент, участь у якому взяли 200 правників. Зміст експерименту полягав у тому, що спочатку відбувалося перше анонімне опитування в реальному часі, у якому з'ясовувалися загальні уявлення правників про сутність категорії “суспільна небезпека”, потім була подана концентрована інформація про проблеми практичного застосування цієї категорії й наслідки, до яких це призводить, нарешті, відбулося повторне опитування й оцінка динаміки зміни ставлення аудиторії до поняття “суспільна небезпека”. Найважливішим висновком дослідження, підкреслює Д. Азаров, є реакція абсолютної більшості аудиторії, яка полягає в запереченні наявності тесту, що дає змогу чітко встановити міру суспільної небезпеки. Визнання відсутності такого тесту фактично означає констатацію того, що закладання в основу системи індивідуалізації кримінальної відповідальності категорії суспільної небезпеки злочину суперечить вимогам верховенства права, зокрема, принципам юридичної визначеності, захисту довіри, пропорційності, обмеження дискреційних повноважень, рівності перед законом і навіть законності та принципу розподілу влади. Це означає, що кримінальний закон не можна будувати з розрахунку на те, що саме в процесі застосування кримінально-правових норм буде визначатись міра суспільної небезпеки і залежно від цього вирішуватись, чи є вчинене діяння злочином. У законі має бути чітко сформульовано межі складів злочинів, аби дискреція суду, прокурора чи слідчого не поширювалась на вирішення питання про злочинність чи незлочинність діяння, передбаченого законом²⁰.

¹⁹ В Киричко, ‘Категорія “суспільна небезпечність” в новій редакції Кримінального кодексу України’, *Концептуальні засади нової редакції Кримінального кодексу України: матеріали міжнар. наук. конф.*, м. Харків, 17–19 жовт. 2019 р. (В Тацій (голов. ред.) *Право* 2019) 236.

²⁰ Д. Азаров, ‘Розуміння суспільної небезпеки злочину (за результатами соціологічного експерименту)’ [2019] 3 *Наукові записки НаУКМА Юридичні науки* 3–18.

По суті, наразі повторюється дискусія, яка мала місце й при підготовці проекту чинного КК України. Водночас є підстави стверджувати, що позиція Робочої групи щодо відмови від закріплення у проекті КК такої ознаки кримінального правопорушення, як суспільна небезпечність діяння принципово не суперечить позиції прихильників протилежної позиції, оскільки прибічники і першого, і другого підходів пов'язують цю ознаку зі шкодою, яка спричиняється об'єктам кримінально-правової охорони. Так, М. Панов і С. Харитонов зауважують, що суспільна небезпечність кримінально-протиправного діяння – соціальна (матеріальна) ознака кримінального правопорушення полягає в тому, що це діяння заподіює чи створює загрозу заподіяння істотної шкоди правам та свободам людини і громадянина, власності, громадському порядку та громадській безпеці, довкіллю, конституційному устрою України, миру та безпеці людства, іншим охоронюваним законом про кримінальну відповідальність суспільним відносинам. Отже, шкода (шкідливість) становить сутність і зміст суспільної небезпечності як ознаки діяння, що визнається кримінальним правопорушенням, органічно притаманна йому й відображає соціальну сутність правопорушення, отже, тому виступає його іманентною властивістю. При цьому автори посилаються на Чезаре Беккарія, який писав, що 'єдиним і істотним мірилом злочинів є шкода, яку вони заподіюють нації. Це одна з тих очевидних істин, для відкриття яких не потрібно ні квадрантів, ні телескопів і які доступні кожному середньому уму'. Саме шкода виступає в першу чергу об'єктивним і основним (головним) показником суспільної небезпечності діяння²¹.

Такої ж позиції дотримується і В. Киричко, який стверджує, що суспільна небезпечність означає, що злочинне діяння завжди заподіює або може заподіяти істотну шкоду охоронюваному об'єкту, причому йдеться про шкоду не лише суспільству, а й фізичній чи юридичній особі або державі, і цей висновок необхідно відобразити в законодавчому визначенні суспільної небезпечності діяння. Із такого законодавчого рішення логічним є висновок, що діяння, яке заподіяло або могло заподіяти шкоду об'єкту, не є істотним, не може називатися суспільно небезпечним²².

Саме тому Робоча група дійшла висновку, що замість суспільної небезпечності діяння як політико-правового феномену, який повинен враховуватися законодавцем під час криміналізації та декриміналізації діянь, у кримінальному законі необхідно визначити конкретну ознаку, яку можна довести доказами, а саме вказати на шкоду, що спричиняється об'єкту кримінального правопорушення²³.

Шкодою є конкретні втрати, створення вади, дефекту, патології певній соціальній цінності – правам чи правоохоронюваним інтересам особи, су-

²¹ Панов, Харитонов (н 18) 14–15.

²² Киричко (н 19) 237.

²³ Баулін, Хавронюк (н 15) 98.

Юрій Баулін

спільства, держави тощо; шкода означає, що життя, здоров'я чи річ втрачено, зруйновано або зіпсовано, довкілля забруднено, порядок порушено, безпека зникла тощо; шкода може мати як матеріальний характер, так і організаційний (шкода певному порядку чи режиму), психологічний (шкода безпеці людини чи суспільства), політичний (шкода правам людини або доброчесності в публічній сфері), етичний (шкода доброчесності або моральності), а іноді – комплексний характер (шкода правосуддю має організаційний, політичний та етичний характер, шкода сім'ї – психологічний та етичний), і таку шкоду можна довести доказами²⁴.

У проєкті КК шкоду класифіковано за двома критеріями. За критерієм характеру шкоди виділено такі її види: шкода життю; шкода здоров'ю; майнова шкода; шкода особистій свободі та гідності людини; шкода сексуальній свободі чи сексуальній недоторканості людини; шкода порядку (несення військової служби тощо); шкода довкіллю; шкода безпеці (національній безпеці України, порядку несення військової служби, міжнародному правопорядку) тощо. На те, якому саме об'єкту спричинюється шкода тим чи іншим кримінальним правопорушенням, орієнтують назви книг і розділів Спеціальної частини проєкту КК за допомогою слова “проти”. За критерієм розміру шкоди виділено шість її видів: п'ять видів шкоди від злочину – суттєва, значна, тяжка, особливо тяжка і винятково тяжка, яким відповідає 1, 3, 5, 7 та 9 базовий ступінь тяжкості злочину, що визначений безпосередньо у санкції статті Спеціальної частини, та істотна шкода, що спричиняється вчиненням провини, яка не поділяється на ступені тяжкості.

Визначаючи тяжкість тієї чи іншої шкоди, Робоча група враховувала ієрархію відповідних соціальних цінностей, які зіставлялись між собою (міжнародна безпека..., життя людини..., безпека суспільства і національна безпека України..., права і основоположні свободи людини та громадянина..., певний порядок тощо). Крім цього, бралися до уваги: міжнародні зобов'язання України, зокрема, Римський статут Міжнародного кримінального суду, що вимагають за певні злочини встановити домірне покарання у виді ув'язнення; необхідність адаптації національного законодавства до *acquis communautaire* ЄС; санкції за кримінальні правопорушення, передбачені чинним КК (виходячи з принципу наступності) тощо²⁵.

Ступінь тяжкості реально вчиненого злочину може бути змінений судом при встановленні ознак, що змінюють базовий ступінь тяжкості злочину, передбачений у санкції відповідної статті Спеціальної частини. Такими визнаються два види ознак: ті, що знижують тяжкість вчиненого злочину (на один, два або три ступені), і ті, що підвищують тяжкість вчиненого злочину (на один або два ступені) порівняно з базовим. Йдеться про ознаки, що стосуються характеристики потерпілого чи предмета, способу, часу, місця,

²⁴ Баулін, Хавронюк (н 15) 99.

²⁵ Баулін, Хавронюк (н 15) 100–101.

ситуації, мотиву, мети, особливого стану особи або незакінченого злочину тощо. Для цього проектом КК визначено нескладний алгоритм (ст. 2.5.12), за яким суд встановлюватиме ступінь тяжкості реально вчиненого злочину за наявності ознак, які порівняно з базовим змінюють його тяжкість²⁶.

Отже, шкода, що спричиняється кримінальним правопорушенням, є системотвірною категорією у проекті КК. Виникає питання, а чому ознака заподіяння шкоди не згадується у запропонованому у проекті КК понятті кримінального правопорушення?

Це пов'язано з такою ознакою кримінального правопорушення, що закріплена у проекті КК, як протиправність діяння. Зазвичай таку протиправність розуміють як кримінальну протиправність діяння, тобто передбаченість або забороненість певного виду суспільно небезпечного діяння кримінальним законом. Робоча група виходить з іншого розуміння протиправності діяння як ознаки кримінального правопорушення, а саме із загального поняття протиправного діяння, згідно з яким 'протиправність – це юридична характеристика суспільної шкідливості вчинку. Її зміст виявляється в суперечності діяння нормам права, у його офіційному визнанні державою як неприпустимого'²⁷. Безпосередньо у словосполученні "протиправне діяння" відображається те, що таке діяння вчиняється всупереч праву і тим самим спричиняє шкоду людині, суспільству або державі. Посягаючи на зазначені цінності, особа діє неправомірно, не узгоджено з нормами і принципами права, а навпаки, проти права. Таке посягання може відбуватися шляхом вчинення правопорушення, а може й іншим способом – через об'єктивно-протиправне діяння²⁸. Тому у ст. 2.1.2 проекту КК протиправним визнається діяння, яке порушує вимогу, обмеження чи заборону, що передбачені законом чи іншим джерелом права. Робоча група виходить з того, що вчинок не може вважатися протиправним за відсутності правових приписів, які регламентують таку поведінку²⁹. Правове впорядкування поведінки людини в суспільстві здійснюється за допомогою спеціальних юридичних інструментів (засобів і способів), до яких відносять: дозволи, зобов'язання, заборони, заохочення (стимули), правові обмеження й покарання (стягнення)³⁰. Юридичні дозволи, зобов'язання й заборони (а також, на нашу думку, і уповноваження) формують обсяг дозволеної (забороненої) поведінки особи в її відносинах з державою та іншими суб'єктами суспільного життя³¹. І тому така поведінка суб'єктів права підлягає врегулюванню нормами права – такими, що дозволяють, зобов'язують, забороняють чи уповноважують.

²⁶ Баулін, Хавронюк (н 15) 102.

²⁷ О Петришин (ред), *Загальна теорія права: підручник* (вид. 2-ге, виправ. й перероб., Право 2025) 313.

²⁸ Там само 309, 320–321.

²⁹ Там само 313.

³⁰ М Кельман, Р Кельман, 'Заборона як предмет дослідження правознавців' [2023] 1 Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Серія: Юридичні науки 89.

³¹ Н Раданович, 'Предметна сфера загальнодозвільного типу юридичного регулювання в Україні' [2023] 78(1) Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право 66.

Юрій Баулін

Відомо, що норми, які: дозволяють (суб'єктивне право суб'єкта) – передбачають вид і міру можливої поведінки суб'єкта права; зобов'язують (юридичний обов'язок суб'єкта) – вид і міру його необхідної поведінки; забороняють (юридичний обов'язок суб'єкта) – юридичну неможливість здійснення суб'єктом права певного виду поведінки; уповноважують (повноваження суб'єкта) – вид і міру поведінки особи, яка має владні повноваження³². Вимоги до поведінки певних суб'єктів права містяться в диспозиціях правових норм під час використання такими суб'єктами свого суб'єктивного права чи виконання юридичного обов'язку або під час здійснення ними владних повноважень і передбачають вид і міру їхньої правомірної поведінки.

Поряд з цим у праві існують і певні обмеження. Відповідно до ч. 2 ст. 29 Загальної декларації прав людини³³ під час здійснення своїх прав і свобод кожна людина може зазнавати тільки таких обмежень, які встановлені законом винятково з метою забезпечення належного визнання та поваги й свобод інших та забезпечення справедливих вимог моралі, суспільного порядку та загального добробуту в демократичному суспільстві. Схожі норми щодо обмеження прав людини містяться в Міжнародному пакті про громадянські й політичні права³⁴ (ст. 4) та Європейській конвенції з прав людини³⁵ (ст. 15). Згідно з юридичною позицією Конституційного Суду України під правомірним обмеженням прав людини розуміється 'передбачена Конституцією України можливість втручання держави за допомогою юридичних засобів у зміст та обсяг конституційних прав і свобод людини й громадянина, яке відповідає вимогам верховенства права, необхідності, доцільності та пропорційності у демократичному суспільстві'³⁶. Основна мета правових обмежень у демократичній державі – це узгодження інтересів особи, суспільства й держави³⁷.

Одним із поширених видів обмеження у праві є заборона, тобто такий спосіб правового регулювання, який за своїм змістом передбачає юридичну неможливість певної поведінки суб'єкта права, хоча фактично така поведінка для цього суб'єкта є можливою. Обмеження й заборона співвідносяться як родові і видові поняття: кожна заборона обмежує право суб'єкта здійснювати певні дії, проте не кожне обмеження базується на забороні³⁸.

³² О Серпак, 'Заборони у кримінальному праві' [2024] 164 Проблеми законності 232.

³³ Загальна декларація прав людини <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text> (дата звернення 27.11.2025).

³⁴ Міжнародний пакт про громадянські і політичні права <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text> (дата звернення 27.11.2025).

³⁵ Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини) <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text> (дата звернення 27.11.2025).

³⁶ Рішення Конституційного Суду України від 22 червня 2022 р. № 5-п(II)2022 <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-22#Text>> (дата звернення 27.11.2025).

³⁷ В Кожевнікова, 'Співвідношення правової категорії "обмеження" з іншими правовими категоріями у праві' [2018] 1 Підприємництво, господарство і право 20.

³⁸ Там само 19.

Зазначені вимоги, обмеження й заборони до поведінки суб'єктів права містяться в приписах законів та інших джерел права. До формально-юридичних джерел права (форм права) відносять нормативно-правові акти, правові звичаї, правові прецеденти, нормативно-правові договори, принципи права, правову доктрину³⁹.

Тож протиправність діяння як юридична характеристика суспільно шкідливої поведінки суб'єкта правопорушення залежно від змісту такої поведінки й виду норми, що ним порушується, виступає у таких формах: 1) недотримання (порушення) встановлених вимог чи меж при реалізації особою суб'єктивного права; 2) невиконання або неналежне виконання суб'єктом права юридичного обов'язку; 3) перевищення особою владних повноважень або зловживання ними; 4) порушення суб'єктом права встановлених заборон. У всіх цих випадках вчинення протиправного діяння спричиняє шкоду соціальним цінностям, для забезпечення яких і призначається правове регулювання правомірної поведінки певних суб'єктів права.

Отже, протиправне діяння – це діяння, яке порушує вимоги, обмеження чи заборони, передбачені законом чи іншим джерелом права і тим самим спричиняє чи створює загрозу спричинення шкоди правоохоронюваним інтересам особи, суспільства чи держави. Саме таке розуміння протиправності діяння закладено у проєкт КК і тому у визначенні поняття “кримінального правопорушення” відсутня вказівка на шкоду, яку спричиняє протиправне діяння.

Як зазначалося, В. Сташис, як і багато сучасних дослідників, вважав, що поряд з передбаченістю суспільно небезпечного діяння кримінальним законом (його кримінальною протиправністю) такими ознаками поняття злочину, які повинні бути визначені у кримінальному законі, є винність (винуватість) особи та караність передбаченого у КК суспільно небезпечного діяння.

Вочевидь, що ознаки, які характеризують належного суб'єкта кримінального правопорушення, його винуватість у вчиненні протиправного діяння, а також ознаки його об'єкта та об'єктивної сторони є ознаками, що характеризують окремі елементи складу кримінального правопорушення. Виходячи з цього, у проєкті КК і передбачено, що кримінальним правопорушенням визнається протиправне діяння, яке відповідає складу злочину чи провини, передбаченого КК. Своєю чергою у ст. 2.1.3 “Склад кримінального правопорушення” визначено, що

складом кримінального правопорушення (складом злочину чи складом провини) є система обов'язкових ознак, що визначають об'єкт, об'єктивну сторону, суб'єкта та суб'єктивну сторону кримінального правопорушення і передбачені у:

³⁹ *Правова доктрина України: у 5 т. Т. 1: Загальнотеоретична та історична юриспруденція* (О Петришин (ред), Право 2013) 613.

Юрій Баулін

- 1) статтях Загальної частини цього Кодексу, які визначають загальні ознаки складу кримінального правопорушення, та
- 2) статтях Спеціальної частини цього Кодексу, які визначають ознаки складу окремого кримінального правопорушення⁴⁰.

Отже, визначивши в КК ознаки складу кримінального правопорушення, яким повинно відповідати вчинене протиправне діяння, вирішується й питання щодо недоцільності передбачати в понятті кримінального правопорушення окремо ознаки суб'єкта кримінального правопорушення та його винуватості у вчиненні протиправного діяння.

Що стосується такої ознаки поняття кримінального правопорушення, як його караність, то, як зазначає Ю. Пономаренко, прибічники виділення караності як самостійної ознаки кримінального правопорушення, що полягає у встановленні в законі за нього покарання, традиційно наголошують на тому, що її (караність) не можна ототожнювати із реальним призначенням покарання⁴¹. В. Сташис із цього приводу ще в 1960-х роках полемізував із Б. Утевським, який вважав, що широке практичне застосування замість покарання інших правових засобів реагування на злочин свідчить про те, що караність уже не є обов'язковою ознакою злочину. Заперечуючи йому, В. Сташис стверджував, що 'зовсім неправильно ототожнювати караність як ознаку злочину з неминучим застосуванням покарання у будь-якому випадку вчинення будь-якого злочину. Караність, – писав він, – слід розуміти у сенсі встановлення в законі за вчинення певного діяння кримінально-правової санкції, що дає можливість застосувати у необхідних випадках (аж ніяк не завжди) покарання'⁴². Пізніше такої ж позиції дотримувалися, зокрема, М. Бажанов, А. Пінаєв і М. Панов⁴³.

Слід погодитися з Ю. Пономаренком, що караність є невід'ємною властивістю кожного кримінального правопорушення і підстав для ототожнення поняття "караний" з поняттям "злочинний" немає. Адже злочин (кримінальне правопорушення) і покарання (відповідальність за нього) є фундаментальними, базовими, пов'язаними між собою, проте окремими, самостійними інститутами кримінального права. Через це вони мисляться як самостійні поняття і навіть категорії кримінального права. Вже у самій Конституції України чітко закладена понятійна та термінологічна відмінність злочину і його кримінально-правових наслідків. Зокрема, п. 22 ч. 1 ст. 92 передбачає, що виключно законами України визначаються 'діяння, які є злочинами <...> та відповідальність за них'⁴⁴. Він робить обґрунтований висновок, що караність кримінальних правопорушень не повинна ото-

⁴⁰ Текст проєкту нового Кримінального кодексу України (н 16).

⁴¹ Ю Пономаренко, *Загальна теорія визначення караності кримінальних правопорушень* (Право 2020) 212–213.

⁴² Пономаренко (н 41) 212–213.

⁴³ Пономаренко (н 41) 212–214.

⁴⁴ Конституція України від 28 червня 1996 р. <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>> (дата звернення 27.11.2025).

тожнюватися ні з передбаченням їх (цих правопорушень) у кримінальному законі, ні з реальним призначенням покарання за них. Вона має самостійний зміст і самостійне кримінально-правове значення. Водночас караність криміналізованого протиправного діяння хоча й не є ознакою кримінального правопорушення, проте не перестає бути його важливою властивістю⁴⁵.

Висновки. Аналіз поглядів професора В. Сташиса на проблему визначення у кримінальному законі ознак поняття злочину (кримінального правопорушення) з урахуванням сучасних підходів до вирішення цього питання дає підстави зробити такі висновки: 1) поняття кримінального правопорушення необхідно передбачити у КК, 2) це поняття повинно бути охарактеризовано через певну сукупність суттєвих ознак. Багато дослідників є прибічниками позиції В. Сташиса, що кримінальне правопорушення – це винувато вчинене належним суб'єктом суспільно небезпечне діяння, передбачене КК, за яке в законі визначене покарання. Розробники проекту нового КК, виходячи з інших концептуальних засад у порівнянні з чинним КК, дійшли висновку, що кримінальне правопорушення повинно визначатися в законі як протиправне діяння, що відповідає ознакам складу злочину чи провини, передбаченого КК. Вочевидь, що дискусія з цього важливого питання ще матиме своє продовження.

REFERENCES

Bibliography

Authored books

1. Ponomarenko Yu, *Zahalna teoriia vyznachennia karanosti kryminalnykh pravoporushen* (Pravo 2020) (in Ukrainian).

Edited books

2. Baulin Yu, Khavroniuk M (red), *Proiekt novoho Kryminalnoho kodeksu Ukrainy: peredumovy rozrobky, kontseptualni zasady, osnovni polozhennia* (VAITE 2024) (in Ukrainian).
3. Petryshyn O (red), *Zahalna teoriia prava: pidruchnyk* (Vyd. 2-he, vyprav. y pererob., Pravo 2025) (in Ukrainian).
4. *Pravova doktryna Ukrainy: u 5 t. T. 1: Zahalnoteoretychna ta istorychna yurysprudentsiia* (O Petryshyn (red), Pravo 2013) (in Ukrainian).

Journal articles

5. Azarov D, 'Rozuminnia suspilnoi nebezpeky zlochynu (za rezultatamy sotsiolohichnoho eksperymentu)' [2019] 3 Naukovi zapysky NaUKMA Yurydychni nauky 3–18 (in Ukrainian).
6. Kelman M, Kelman R, 'Zaborona yak predmet doslidzhennia pravoznavtsiv' [2023] 1 Visnyk Natsionalnoho universytetu "Lvivska politekhniky". Seriia: Yurydychni nauky 89 (in Ukrainian).
7. Kozhevnikova V, 'Spivvidnoshennia pravovoi katehorii "obmezhennia" z inshymy pravovymy katehoriiamy u pravi' [2018] 1 Pidpriemnytstvo, gospodarstvo i pravo 20 (in Ukrainian).
8. Panov M, Kharytonov S, 'Suspilna nebezpechnist diiannia v systemi oznak poniattia "kryminalne pravoporushennia"' [2019] 10 Yurydychna Ukraina 15–16 (in Ukrainian).

⁴⁵ Пономаренко (н 41) 230–233.

Юрій Баулін

9. Radanovych N, 'Predmetna sfera zahalnodozvilnoho typu yurydychnoho rehuliuвання v Ukraini' [2023] 78(1) Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriya: Pravo 66 (in Ukrainian).
10. Serpak O, 'Zaborony u kryyminalnomu pravi' [2024] 164 Problemy zakonnosti 232 (in Ukrainian).
11. Stashis V, Bazhanov M, 'Shliakhy onovlennia kryyminalnoho zakonodavstva Ukrainy' [1993] I Visnyk Natsionalnoi akademii pravovykh nauk Ukrainy 117 (in Ukrainian).

Conference papers

12. Kyrychko V, 'Katehoriia "suspilna nebezpechnist" v novii redaktsii Kryyminalnoho kodeksu Ukrainy', *Kontseptualni zasady novoi redaktsii Kryyminalnoho kodeksu Ukrainy: materialy mizhmar. nauk. konf., m. Kharkiv, 17–19 zhovt. 2019 r.* (V Tatsiy (holov. red.) Pravo 2019) 236 (in Ukrainian).
13. Fris P, 'Sotsialna obumovlenist neobkhdnosti stvorennia novoho Kryyminalnoho kodeksu Ukrainy', *Kontseptualni zasady novoi redaktsii Kryyminalnoho kodeksu Ukrainy: materialy mizhmar. nauk. konf., m. Kharkiv, 17–19 zhovt. 2019 r.* (V Tatsiy (holov. red.) Pravo 2019) 56 (in Ukrainian).
14. Shablysty V, 'Nova redaktsiia KK Ukrainy i rudymenty radianskoi pravovoi spadshchyny', *Kontseptualni zasady novoi redaktsii Kryyminalnoho kodeksu Ukrainy: materialy mizhmar. nauk. konf., m. Kharkiv, 17–19 zhovt. 2019 r.* (V Tatsiy (holov. red.) Pravo 2019) 98 (in Ukrainian).

Websites

15. Tekst proiektu novoho Kryyminalnoho kodeksu Ukrainy <<https://newcriminalcode.org.ua/criminal-code>> (accessed 27.11.2025) (in Ukrainian).

Yuriy Baulin

DEFINITION OF THE CONCEPT OF CRIMINAL OFFENCE
IN THE CRIMINAL LEGISLATION OF UKRAINE:
VIEWS OF PROFESSOR VOLODYMYR STASHIS
AND MODERN APPROACHES

ABSTRACT. The definition of the concept of a criminal offense in criminal law has important socio-political, moral-ethical, practical and scientific significance. This issue is especially relevant during the reform of the criminal legislation of Ukraine. Therefore, the study of the scientific work on this issue of the outstanding criminologist Professor V. Stashis is of great importance for the modern solution of this issue.

The purpose of the proposed article is to analyze the views of Prof. V. Stashis on the problem of the signs of a crime (criminal offense), which should be defined in the future Criminal Code, in comparison with modern approaches that exist in the domestic science of criminal law.

Two fundamentally different approaches to determining the list of signs of a criminal offense, which need to be fixed in the new Criminal Code of Ukraine, are analyzed. The position of the members of the working group on the development of criminal law of the Commission on Legal Reform, which in the draft of the new Criminal Code of Ukraine developed by it, defined a criminal offense as an unlawful act that corresponds to the signs of the composition of a crime or fault provided for by the Criminal Code, is substantiated.

KEYWORDS. Volodymyr Stashis; concept of crime (criminal offense); signs of crime (criminal offense); draft Criminal Code.